

pisci kao neprijatelji

stevan kordić

*Poets are sultans, if they had their will;
For every author would his brother kill.
Roger Boyle*

Bog je jedan kao što je jedan i svijet, pa bi i govornik mogao biti jedan. Ostali bi morali biti slušaoci i poslušnici. Prava riječ, lijepa nosilja istine, mogla bi pripasti samo jednome, tako da se ispisan hartija neba ne bi morala širiti u beskraj. Ako na tom papirnatom nebu i ima mjesta osim jednog jedinog, onda bi to bila mjesta za sledbenike i podržavaoce, za zvjezdice i anđele božje, za recitatore i vjernike.

Da li je ovaj san o jedinom gospodaru pisane riječi (naravno, i o onom što iza riječi stoji, a čemu riječ vodi i prethodi) jedan od razloga za neprijateljstvo među piscima, pa i među djelima? Da li pisci imaju svaki svoje polje, ili su oni otimači za isto, i to dvostruko isto: za kazivanje svijeta, postojećeg ili željenog, i za uspjeh i obožavanje kod čitalaca, onih kojima se pisac stvarno ili prividno obraća?

Prihvati li se za tačnu, ili bar za mogućnu, staru, no ništa zato manje sumnjiva, odnosno nedokaziva, tvrdnja da u svakom čovjeku, najčešće nesvjesno, drijema i čeka, s nadom ili bez nade, prvi odnosno posljednji čovjek, nepriznati kralj ili mogućni, pa i svemogućni Bog, onda sve to tim prije važi za pisca koji toga sna (ili te želje, toga nagona skoro) postaje svjestan ili jeste svjestan. Pisac, za razliku od »običnoga čovjeka« (od čitaoca kao primaoca), nije neko ko samo čeka i nada se, ko čeka da se čudo postojanja dopuni drugim i pravim čudom, iako manjim jer se svakom čini logičnim – poretkom u kojem bi on, baš on, bio središte, odnosno vladalac, već je pisac neko ko na izvjestan način ide u susret svojoj želji, ko makar stidljivo i izdaleka pokušava da je ispuni time što ispituje mogućnosti njenoga ostvarivanja, ko bar na svojevrsan način sanja o tome.

Pisac je (pa i svaki umjetnik skoro) neko ko se vježba u ulozi kojoj se nada, ko pokušava da tu ulogu osvoji, neko ko će, konačno, ako mu ta uloga jednom stvarno propadne, za nju već biti pripremljen. Nimalo se slučajno za gradnju umjetničkih djela na mnogim jezicima odomaćio izraz »stvaranje«, izraz koji je prevashodno teološki, jer podrazumijeva božje stvaranje svijeta ni od čega. Tako neskomna riječ za jednu djelatnost više nego skromnih dometa, nimalo nije slučajna, jer je ta riječ toj djelatnosti pripisana od obmanute, i lako obmanljive, svijesti umjetnikove, ne po onome što ta djelatnost (gradnja umjetničkih djela) jeste, već po onome što bi ona htjela da bude. Umjetnička djelatnost nije stvaranje, već bi samo to htjela da bude, a za stvaranje se, osim onog pretpostavljenog, božanskog, na početku, uopšte ne zna, već samo za preobražavanje, odnosno neznatno mijenjanje postojećeg ili, u krajnjem slučaju, za snivanje o ostvarljivom kao i o neostvarljivom. Bilo bi odveć olako pretpostaviti da se riječ »stvaranje« sa umjetničkom djelatnošću udružila slučajno, kako često, navodno, riječi slučajno nastaju. Istina, treba reći da je od svih ljudskih djelatnosti gradnja umjetničkih djela (zajedno sa tehničkim izumima, a za razliku od nauke koja samo otkriva postojeće) ponajbliža izvorno teološkom pojmu stvaranja, ponajbliža, no još uvijek toliko daleko da je upotreba te riječi u priličnoj mjeri neskomna.

I slikar, i pjesnik, ništa ne stvaraju već samo hoće da stvaraju. Treba vidjeti slikara sa kakvim se zanosom baca na praznu bjelinu platna, ili vidjeti pjesnika kako »smišlja svijet«, kako u riječi pokušava da preseli postojeće, ili kako od riječi želi da napravi novo, pa da se shvati da ono što oni hoće, i ono što »stvaraju«, odnosno dobijaju, ni izdaleka nije isto. No, ako i umjetnik biva zadovoljan onim što je napravio (on bi rekao »stvorio«), to ne mora biti otuda što ni sam nije svjestan svoje želje, već što nije svjestan vlastitoga neuspjeha, jer mu se djelo pričinjava, na trenutke bar, kao apsolutno ostvarenje namjeravanog, jer ono, to djelo, nije samo bojama prema-zano platno ili mastilom ispisan hartija, već često i prividni uhvat same suštine postojanja, i zapovijest kojoj će se već postojeće, i još nepostalo a što nastati mora, kad-tad pokoriti.

Umjetnik je i ovdje (a to je samo jedno od mnogih polja te zbrke) neko ko na čudan način miješa ono što postoji sa onim što bi trebalo da bude. Umjetnik je biće koje sanja potpun preokret: svijet bi se morao odnositi spram njegovog djela (i djelanja) onako kako se danas njegovog djela odnosi spram svijeta, tj. svijet bi morao biti odraz njegovog djela onako i onoliko koliko je, ipak, njegovog djela, na ovaj ili onaj način, odraz ili izraz tog svijeta. Umjetnikov je najviši san (san koji umjetnik često ne smije ni da dozove do

svijesti) da se preobrazila iz stvorenja u stvoritelja (Boga), i da njegovo djelo zauzme mjesto svijeta. Kaže li se da je to san umjetnikov (što podrazumijeva svakoga umjetnika), onda je nesumnjivo riječ o pretjerivanju kojeg se treba osloboditi ogradom da ovdje pod »umjetnicima« treba podrazumijevati samo one pretraživače graničnih prostora umjetnosti kakvi su bili neki romantičari, potom Mallarmé, na drugi način nadrealisti, pa i, naravno, otvoreno ili prikriveno još i mnogi. Riječ je o umjetnicima koji su htjeli prekoračiti skućene granice umjetnosti, pa ma to bilo i po cijenu da se ono što se obično umjetnošću smatra napusti, što može prividno izgledati kao gubitak, o umjetnicima koji su za svoju djelatnost skromnih i redovno precjenjivanih mogućnosti htjeli opravdati prekrupnu riječ – »stvaralaštvo«. Tek pred tim snom, i nakon njega, ono što umjetnik čini, na izvjestan način jeste stvaranje, iako je to, zapravo, samo nikad uspjeti pokušaj stvaranja.

Prihvati li se, za trenutak samo, teološka predstava o postanju, odnosno o stvaranju, i stara predstava o umjetniku kao podržavaocu svijeta (stvorenoga, odnosno postojećega), umjetnik biva ne samo neko ko podražava postojeće (stvorenog), već i neko ko mnogo više podražava samo stvaranje.

Ovom čudesnom snu umjetnikovom prepreke su neizbrojne. Slikar koji kičicom umočenom u boju juriša na svoje platno, i pjesnik koji izgovara svoje čudotvorne formule (odnosno, formule koje bi trebalo da budu čudotvorne), dvostruki su podržavaoci a ne stvaraoци: podržavaoci stvorenog i podržavaoci stvaranja. No, na njihovo stvaranje (podržavanje stvaranja i stvorenoga) nema željenoga odziva. Umjetnik je od svog krajnjeg cilja mnogo dalji nego dijete koje nevjesto crta kola i letilice o kojima mašta.

KA JEDINOM

Jedna od prepreka, u poređenju sa golemošću cilja nevelika, ali u piščevom viđenju uvećana i drugim razlozima, pa po njega ni najmanje beznačajna i posljednja, jeste suparništvo koje svaki umjetnik, pa i pisac, osjeća prema drugima, umjetnicima koji i sami teže cilju ne kojemu, prividno, mjesta ima samo za jednoga. Otuda bi i među piscima suparništvo i neprijateljstvo moglo biti osnovni odnos.

Pjesnik, taj (poslije naučnika i mislioca, ili naporedno s njima) junak bistrine, sklon je neobičnim zamučivanjima. Toliko je pomiješao san o sebi i tom snu nimalo sličnu stvarnost, da sad već, dosledno tom prvotnom zamješateljstvu, druge pisce vidi kao suparnike i neprijatelje. Istina, moglo bi se reći da je to neprijateljstvo bezrazložno i da je ta trka nepotrebna i unaprijed izgubljena, no ovdje nije riječ o razločnosti i bezrazločnosti, već o pukoj pojavnosti, o umjetničkim naravima i o umejtničkim igrama. Izmjeri li se udaljenost od tog najvišeg cilja, onda će približenost njemu bilo kog umjetnika biti ništavna. Štaviše, u poređenju sa udaljenošću od tog cilja, nepređenim i neprelazivim, svako je približavanje, svako pređeno rastojanje ravno nuli, onako kako je, upoređena sa beskonačnim, svaka konačna vrijednost ravna nuli ili bar zanemarljiva. Sve to, pak, iz razloga manje ili više pojmljivih, zbog piščeve nemoći sagledavanja tih odnosa, ili zbog nade koja, ma koliko mala bila, ipak postoji, nije dovoljno da težnju tom cilju ukloni.

Pisci su, u mnogo čemu, takmičari. Razvijati li se ta slika, oni bi mogli biti slični trkačima od kojih će, tako to bar izgleda, samo jedan stići na cilj, jer cilj i jeste biti prvi i jedini. Mogli bi ti književni takmičari da liče, dalje, na neke usamljene alhemičare, učenjake, izumitelje, koji svako u svom skućenom prostoru sniva o moći i radi na uspostavljanju te moći. Svaki od njih je izgovorio (ili izgovara) svoje riječi stvaranja (svoja božanska »Neka bude!«), i čeka ostvarivanje naloženog. Ono što je jednom uspjelo Bogu (koji je, možda, tek činom stvaranja postao Bog, dokazao svoju božanstvenost), šapuće ova ne naročito uvjerljiva logika, moralo bi uspjeti i pjesniku kao mogućnom i budućem Bogu.

To što je svakom, osim poklonicima ove neobične vjere, očito da se u tome ne može uspjeti, da nijedan pisac u tome nije uspio, baš kao što nijedan čovjek na ovoj strani nije uspio da pobijedi smrt, uopšte nije nešto što sputava. To što nijedan pisac (ili nijedan umjetnik) nije uspio, podsticajno je a ne obeshrabrujuće, jer baš to i čini mogućnim i smislenim stremljenje ka cilju. Uspjeće, došaptava tako ova književna, odnosno umjetnička vjera, samo smjeli i pravi, onaj koji zna, smije i može.

Drugi pisci su suparnici i neprijatelji. Istina, pored suparništva u stremljenju najvišem i najnemogućnijem cilju, među piscima, a i među djelima, mnogo je češće, jer je i zemnije, neprijateljstvo i suparništvo oko mnogo manjih i dostižnijih ciljeva. Učestano je, recimo, do neumoljivosti pravila, suparništvo za uspjeh kod čitateljstva, a i za uspjeh u dosezanju istine ili ljepota izraza. Pjesništvo je, uprkos silnim različitostima u njemu, otmijanje za isto, a često i pokušaj da se tuđe osvoji i posvoji, da se drugi nadjačaju i potisnu.

Naravno, jednu ovakvu tvrdnju ne može »dokazati« ma koliko velik broj autoritativnih mišljenja, jer uvijek kao protivteža ostaje obilje suprotnih ili samo drugačijih, što opet ne znači da je ta mišlje-

nja nekorisno navesti. Pjesnik V. H. Onda piše: »Nijedan pjesnik ili romansiđer ne želi da je on jedini koji je ikad živio ali mnogi od njih žele da su jedini koji su živi, a samo izvjestan broj duboko vjeruje da je njihova želja ispunjena.« Nešto slično, samo sa nešto više udubljanja u protivječnost toga htjenja, kaže i Džems Boldvin: »Piščeva žudnja je užasna. On želi, ili izgleda da želi, sve i praktično svakog; u drugom smislu i u isto vrijeme, on ne želi ništa.«

Boldvinov paradoks, iako izveden sa svom doslednošću, paradoks je samo prividno. Krajnje suprotnosti koje Boldvin pripisuje piscu, sasvim su pomirljive. Željati sve i ne željeti ništa, dva su lica iste želje: biti jedini.

Vjerovatno je najdalje u imenovanju ove želje i njenih iskripljenja otišao sedamnaestovjekovni pjesnik Rodžer Bojl, iako njegova misao, stihovana i epigramska po duhu, više liči na rimovanu duhovitost nego na ozbiljno promišljanje:

*Poets are sultans, if they had their will;
For every author would his brother kill.
(Pjesnici su sultani i kad bi mogli što hoće
Svaki bi pisac ubio svog brata)*

Istina, postoje i sasvim drugačija mišljenja. Kada bi se ona prihvatila, ispostavilo bi se da je svaka pimisao o neprijateljstvu među piscima potpuna zabluda. Mnogi pisci skloni bi bili zauzeti ovo drugo gledište, po kojemu bi oni bili složno bratstvo istoposlenika i o istom »raznomišljenika.« Pisci bi, baš kao i neki drugi preduzetnici umjetnosti i nauke, bili plemstvo duha, izvjestan nikad sklopljeni, ali važeći, savez ljudi sa istim nesebičnim ciljem pred sobom.

Ovakvo stajalište, recimo, u krajnjem vidu, može se naći kod pjesnika Jevrema Brkovića, koji će u jednoj pjesmi reći o pjesnicima: »Mogu se javno kuditi, mogu pljuvati, mogu jedan drugome željeti i smrt, Sve mogu (Osim da ne budu najbolji prijatelji) Trenutno u svadi.«

Istina, ovaj bi savez donekle mogao postojati i djelovati uspješno kao savez koji je uperen protiv nekog spolja (neprijatelja umjetnosti, duha itd), ali on, osim prema spoljašnjem svijetu, nema nikakve čvrstine, već umjesto saradnje i prijateljstva unutar njega vladaju suparništvo i neprijateljstvo. Treba reći da i Brkovićeve stihove ne treba shvatiti dosledno (mada može i tako), jer on i govori o nekakvom suštinskom natprijateljstvu, kojega pisci najčešće nijesu ni svjesni, a unutar kojega neprijateljstvo nesumnjivo postoji. Pisci bi, uprkos neprijateljstvima, mogli biti »najbolji prijatelji trenutno u svadi«, možda vaš sa gledišta književnosti kao cjeline kojoj je neprijateljstvo pisaca, njihova svada, potrebna i korisnija nego bilo lažan, bilo pravi i iskren sklad.

Taj odnos među piscima, uostalom, vrlo je sličan svakodnevnim ljudskim odnosima. Ako se za osnovni vid ljudskih odnosa uzme ničeansko, odnosno adlerovsko načelo – volja za moć, onda se dobija vrlo zanimljiv preplet mnogobrojnih želja koje se međusobno sukobljavaju. Svaki bi čovjek, po tom obrascu, po njegovoj logici od kraja dovedenoj, želio biti prvi, kralj, Bog, jedini i svemogućći. Ostali bi bili podanici i poslušnici, mada se sve to ne mora uzeti dosledno, pa ni prvi i jedini, kralj, ne bi morao biti okrutni despota već samo obožavani vidjelac istine ili moćan preduzetnik mijenjanja i stvaranja.

Isti taj obrazac ponašanja moguće je vidjeti i među piscima, tim podvižnicima riječi. Osobenost tog odnosa u književnom svijetu jeste u tome što ovdje prvačenje skoro i ne prelazi granice usko književnoga, no ta je razlika prividna. U tim se granicama pisac ne zadržava zbog nekakve skromnosti, naprotiv. Sav ostali, nek-njiževni svijet zaobilazi se iz prostog razloga što se on unaprijed smatra neravnopravnim i slabijim. Književni bi svijet, po ovoj sumnji-voj vjeri, bio svijet izabranih, a sav ostali svijet jednostavno otpisan kao nesposoban da u igri učestvuje. Ljudi od pera bili bi takmičari, a ostali bi moglo biti samo gledaoci i vjernici odani svojim književnim božanstvima.

Otkuda takmičenje među piscima i da li na književnom nebu ima mjesta za više ili za neograničen broj papirnatih »zvijezda«? Sa gledišta književnosti kao cjeline (pretpostavi li se da postoji takvo nešto kao »biće književnosti«, i da je ono nešto više nego prosti skup pisaca, odnosno djela), čak je i poželjan veći broj zvijezda (nastavi li se korišćenje ove primitivne slike), pa i, da paradoks bude veći, ona kao biće uopšte ne zna i ne mari za netrpeljivost i neprijateljska isključivanja kojima se pisci nekad međusobno satiru. Ti književni ratovi, obračuni ili samo dvoboji, sa gledišta cjeline književnosti, čak su korisni, zdravi, pa i, što nije najbeznačajnije, poetski. Ako te sukobe pojedinci i gube, književnost uvijek dobija i izlazi kao pobjednik. Tu je književnost vrlo slična životu u darvinovskom viđenju; i u njoj kao da postoje borba za opstanak i prirodni odbir kao način da se dođe do najboljeg, najzdravijeg i najotpornijeg koje bi jedino preživljavalo. Budući da je književno tvoraštvo jedan od vidova životne borbe, onda ni ova poredba sa darvinizmom ne bi

morala biti puko i nedopustivo prenošenje bioloških zakona u izvjesnu nebiološku sferu, već samo opravdano proširenje važnja biološke zakonitosti.

KORISNI RAZDOR

Baš kao i život, i književnost je kao cjelina mnogo mudrija nego što su to pojedinci koji je stvaraju, odnosno stvorena djela. Ona kao vlastito obogaćenje prima i one pisce koji bi, kada bi se slušao glas njenih jednostranih predstavnika, trebalo potjerati sa hartije ili iz jezika. Književnost tako u sebi neobično srećno miri na izgled nepodnošljive krajnosti. Kada bi zakrvljeni polemičari, ili jednostavno pisci koji i djelima jedan drugog osporavaju, mogli da sagledaju koliko su te nepodnošljive krajnosti potrebne književnosti i koliko su joj potrebni njihovi sukobi i netrpeljivosti, možda bi izgubili nešto od onog ubilačkog žara koji tako često ne ubija već oživljava protivnika.

Gledište književnosti nije i gledište bilo kog pojedinog pisca, i stoga se s razlogom može postaviti pitanje – koliko ta i takva književnost uopšte postoji, koliko postoji nekakvo biće književnosti koje bi bilo iznad svih pisaca, odnosno koje bi bilo njihovo jedinstvo? Tom stajalištu šire književnog mnogo je bliža »druga strana« književnosti, čitalačka, ona koja prividno ne stvara već samo prima. Iako se pisac čini neobično nadmoćnim nad čitaocem, iskrasava, evo, jedno stajalište koje nije nimalo beznačajno, sa kojega je čitalac, koji je, navodno, puki potrošač stvorenoga, nemalo nadmoćan nad piscem, »stvaraočem«, koji bi, uz to, da bude prvo mastiljavo, a onda i stvarno božanstvo. Istina, moglo bi se reći da je čitalac ma i površno mnogostran, a pisac jednostrano dubok, pa da ipak ostane pod znakom pitanja koja je od ovih dviju strana književne igre u prednosti.

Gledište književnosti nije i gledište piščeva, i to je opet toliko prirodno, iako je, na izgled bar, neprirodno kako to pisac sa većom lakoćom ne uočava. Gledište književnosti je gledište cjeline; gledište piščeva je gledište dijela koji bi da se nametne cjelini, prvo kao njeno središte, tačka kroz koju bi prolazili svi zraci književnog bića, a potom i da je svu zamijeni sobom. Piščeva gledište je začudujuće isključivo. Iako tako često dobro zna da ne bi mogao da postoji bez onog čemu se suprostavlja, on se nekada ne protivstavlja postojećem pjesništvu samo sa željom da bude drugo već i sa željom da uništi prvo. Pisac je, čini se, podvižnik jednoga nemogućega poduhvata: on želi da sobom, svojim djelom, zamijeni svu književnost (baš kao što je želio i više od toga – da zamijeni svijet), da bolje kaže već kazano, da iskaže nekazano, pa čak i neiskazivo.

U mnogim knjigama ima tako puno neprikrivene i neprikrivane želje da se uklone ranije knjige i drugi pisci. Mnogo je knjiga koje imaju i jednu ravan koja tako često ostaje neprimijećena, ali koju i sami pisci, više nesvjesno nego svjesno, odlično primjećuju. To je ravan izgovoriteljskog nadmetanja, to je pokušaj pisca (i knjige) da sve (ili mnoge) druge pisce nadmaši i učini suvišnim. To što je ova ravan knjige nevidljiva ili rijetko vidljiva, ne znači da je nema, već samo da je ostala skoro bez ikakvog učinka. Štaviše, njen je učinak, već je rečeno, skoro suprotan njenim namjerama, pa umjesto da ukloni druge, da ih nadmašuje, ona nekada potpomaže njihovo postojanje. Postojanje pjesme (a i pjesnika isto tako) nikad nije usamljeničko i jedinstveno postojanje već sapostojanje ili protivpostojanje, budući da je skoro nemoguće biti bez drugih, onako kako lijevo nije moguće bez desnog ili sjever bez juga.

Osnovna dinamika književne umjetnosti jeste neprijateljstvo i suparništvo koja to nije, odnosno koje je potrebno i koje je otuda samo nužno suparništvo i ništa manje nužno neprijateljstvo, koje svojom nužnošću i prividnošću nije manje pravo i koje, baš kao i darvinovskoj borbi za opstanak, nekada vodi ispadanju iz književne igre, preranoj književnoj smrti. To suparništvo, to neprijateljstvo korisno je samoj književnoj umjetnosti, i tu se književnost kao cjelina i književnici (kao pojedinačne strane književnosti) bitno razilaze. Moguće je, otuda, u književnom preduzetništvu razdvojiti dvije bitno različite ravni: ono što pisac hoće (a ne može), i ono što čini. Vidjelo se, jedino zbog poraza književničkih htjenja književnost je ono što jeste: zbir protivstavljenih i, protivstavljanju zahvaljujući, djelimično usklađenih glasova.

Pisac bi htio da ukloni prethodne knjige. Njegovo pisanje je uvijek palimpsestno pisanje, pisanje nadteksta, odnosno htjelo bi da takvo bude, iako to u najvećem broju slučajeva ne može da bude i nije. Istina, predašnji tekst (pod-tekst) najčešće se ne briše, ne uništava, već bi da se rastvori, razobliči i tako ugradi u novi tekst kao puka građa. Ono što je bio oblik, što je za prethodnoga pisca bila književna građevina, u nadtekstu se upotrebljava kao građa, i to nekada tako razobličena da se porijeklo te građe ne može ni utvrditi. Kao da se piscu čini da piše uvijek po istoj hartiji (otuda bi metafora »ispisano nebo« bila valjana), iako su hartije, naravno, raznorazne.

Najbitniji odnos među piscima jeste odnos graditelja i građe. Pisac je graditelj, a sav svijet je građa, tijesto, pa je građa isto tako i sva ostala književnost, koju samo treba razobličiti i iznova ugraditi. No, svaki pisac je i graditelj, pa je i djelo svakog pisca istodobno i

građevina i građa. Otuda je skoro svako djelo (ono bar koje u sebi ima nečeg prevratničkog) istodobno i kritika, a pisac je u isto vrijeme, onoliko koliko je stvaralac novog, razgrađitelj, procjenjivač i »odbacivač« postojeca. Djelo je otuda u izvjesnoj ravni kritika i razaranje, iako je, naravno, i stvaranje od tako dobijene građe, pa i stvaranje mimo nje i nasuprot njoj.

Tek poslije takve kritike i nakon njenog nedovoljnog uspjeha, pisac je sklon da pristupi i drugim vidovima ispoljavanja neprijateljstva ili suparništva prema drugim piscima. Ako je nesposoban, kao što to najčešće biva, da razori svojim djelom jezičke građevine pisaca-suparnika (očigledno je da svoje tvorevine najčešće postavlja pored njih, dovodi ih u sapostojanje), on nekada pokušava da ih ukloni drugačije – kritikom, pismenom ili usmenom, omalovažavajući i rastuću ono što uprkos njegovim bilo prisvajajkim, bilo razaračkim nastojanjima, ipak dalje opstaje.

Otuda, dok književna kritika, bar dok vrednuje, što sve manje čini, kako-tako mora da vodi računa o teško uhvatljivoj logici cjeline književnosti, pa se kritičar donekle otima sopstvenoj samoživosti i teži nekakvoj, ma i prividnoj objektivnosti, usmena kritika (koja je često i privatna, a još češće mišljenje o književnosti koje se ne mora nigdje iznijeti) izlazi nekada sa vrlo otvorenim kartama. Ono što nije bio u stanju da rastoči i ugradi u svoje djelo, da učini suvišnim kao posebnost, pisac (sad već kao kritičar) tako često proglašava za bezvrijedno i neupotrebljivo. Istina, u tim pristrasnim vrednovanjima pisac nije neko ko samo napada; on se i brani, jer on nije samo neko ko je poništavao druge, već i neko ko je poništavan od drugih.

Poslušaj li se pisac, skoro bilo koji, oslušne li se ono što on osjeća, nešto ređe ono što misli, najređe ono što govori, ispostaviće se da postoji samo jedno djelo, i samo jedan pravi književni poslanik – on sam. Čitaočevo viđenje književnosti, očito, mnogo je ispravnije. Čitalac sa lakoćom uvida potrebnost pjesničke množine, dok pisac mnoštvo doživljava samo kao smetnju svojoj nepriznatoj jedinstvenosti.

Pisac poput djeteta vjeruje u vlastitu izuzetnost i njemu je, baš kao što je djetetu neshvatljivo postojanje jednako vrijednih drugih Ja, neshvatljivo postojanje drugih vrijednih pisaca i knjiga. Čitava ta na izgled naivna vjera, ma koliko poprimala ponekad i vrlo »ružne« osobitosti kakve su samoživost, razmetljivost, poricanje vrijednosti drugih pisaca po svaku cijenu, upravo ovom djetinjastošću, ovom prividnom nezasnovanošću ni na čemu, kako to vjere često jesu, čitava ta naivna vjera može ići u prilog piscu, a ne protiv njega. Pisac je taj koji nije povjerovao naučenom i očiglednom, već svojoj želji; pisac je taj koji svojoj želji i svom nagonu ostaje vjeran i onda kada je sve protiv njih, pa bi i to mogao biti jedan od razloga zašto pisca (kao i njegovo djelo – pjesmu) smatraju primitivnim, i u negativnom, i u pozitivnom značenju tog izraza. Pisac je, konačno, taj koji bi mogao vidjeti dalje ili dublje, baš zahvaljujući toj svojoj zaslijepljenosti, koji je, očito, mogao načiniti mnogo vrijednog, ne zahvaljujući svojim uvidima u istinu o književnosti, već zahvaljujući svojim zabludama iz kojih je crpao snagu.

Čitava ta smiješno-tužna, iako potrebna igra, ima za preduslov jednu, sa stajališta piscima strane i odbačene očiglednosti, nesumnjivo pogrešnu pretpostavku: da je mogućna posljednja knjiga (knjiga poslije koje knjige više neće biti potrebne, posljednja sveta knjiga, knjiga svih knjiga), te da je moguće zauzeti i u jezičkoj ravni, u ravni izraza, nešto kao središte sveg bivanja, tj. biti književni ili pravi Bog. Piščevo polazište je egocentrističko, iako je možda i aksiom književnosti skoro jednak istini o svemiru (ako je i to istina), koji, po Paskalu, »ima središte svuda, a kraj nigdje«. U književnosti, razumije se, najčešće nema mjesta, odnosno ne živi, osim privremeno, ono što je rdavo, što nije bar nekakva negativna vrijednost, ali ono što je dobro traje u izvjesnoj naporednosti (često baš i zahvaljujući tom sapostojanju, jer neka djela i nijesu mogućna bez drugih), a ne u nekakvom umišljenom središtu.

Pretpostavka da je mogućna posljednja knjiga, knjiga svih knjiga ili sveta knjiga, neosporno je pogrešna, ali i neobično korisna pretpostavka. Ona je po književnost, po cjelinu književnosti, korisna i izazovna na isti način na koji je korisno i izazovno književno neprijateljstvo. Ta pretpostavka (ili ta zabluda) vuče naprijed, pa sve i ako krajnji cilj, posljednja knjiga, nikako ne dolazi, ono bar dolaze knjige vrijedne postojanja, koje su, takve kakve su, i mogle nastati možda baš zato što su pisci vjerovali da se ispod njihove ruke rađa posljednja knjiga. Obmani posljednje knjige, odnosno posljednjeg, konačnog djela, izvan uže književno-umjetničke sfere, podlijegali su i takvi duhovi kakav je Hegel, koji je vjerovao da u njegovom djelu dolazi do spoznaje konačne istine.

Ako takve zablude, ako takve vjere, današnjoj ljudskoj sumnjičavosti mogu izgledati i smiješne i tužne, nimalo tužne i smiješne nijesu sa drugoga stajališta: čovjekovoj nesumnjivo silovitoj želji za dosegom istine ili moći, one djeluju makar kao varljivi izazov koji je plodonosan sve i kada tu želju nije moguće nimalo utoliti.

Pisci su neprijatelji zbog onoga što oni jesu, i još više zbog onog što bi htjeli biti. Po onom što jesu, oni su izgovoritelji različitih »istina« koje se, već je rečeno, sa jednoga višega ili širega staja-

lišta (stajališta cjeline ili izvjesnog šireg polja književnosti) ne isključuju, već dopunjavaju prividnim isključivanjem, iako bi pisci htjeli isključivost.

Pisci su neprijatelji još više po onom što bi htjeli biti. A ako to što bi htjeli biti može izgledati djetinjasto, ako je to zabluda vidljiva svakom osim njima koji su na izgled vidovitiji od ostalih, onda je i tu, možda, riječ o slijeposti potrebnoj da bi se jednom istinski pogledalo, a možda je, pak, djetinjastost te vjere, kakvom se ona pričinjava običnom i zdravom razumu, samo pogreška zdravorazumskog posmatrača koji sve što odstupa od običnog proglašava za djetinjasto ili ludo.

U žaru igre pisci, možda, najmanje vide igru kao cjelinu. Da bi je tako dobro igrali, oni je moraju vidjeti baš onako jednostrano i zaslijepljeno kako je, čini se, vide i vode.

DO POSLEDNJEG I JEDINOG

Postoji samo jedna istina, samo jedno središte svega (uprkos Paskalovoj pouci da je središte svugdje), postoji samo jedno Jedno, odnosno samo jedno pravo Ja. Ostali su van igre; ili su samo nemoćni posmatrač, ili su, ako su baš u igri, neravnopravni igrači. Neravnopravni i onda kada pobjeđuju, jer iako pobjeđuju, ne pobjeđuju zato što su jači i zato što bi trebalo da pobijede, već zahvaljujući okolnostima koje sa samom igrom, sa igrom pošteno igra- nom, nemaju veze.

Postoji samo jedno Jedno, čak i onda kada se zna, a zna se skoro uvijek, da ih ima bezbroj, i da je samo DEUS SIVE NATURA, svakog posebice, neizlečivo, nepopravljivo opremila osjećajem jednog Jedinog, opremila, možda, podjednako glistu kao i kralja. Um kojim se čovjek ponosi, um koji istinu (sasvim drugačiju od ovako osjećane) opipava ili bar sluti, govori mu sasvim drugačije, ali neko/ nešto u čovjeku, neko/ nešto umno i protivumno, nešto od uma umnije, a možda i sasvim nemudro, govori da su zaključci uma sasvim rdavi.

I kada drugi, drugi od kojih niko nije niti može biti jedan Jedin, privremeno i prividno pobjeđuju, kada su snažniji ili umniji, kada su čak i očito osjećajnije, onaj jedinstven neko/ nešto iz nutrine izlaze toliko neuvjerljivu nadu da prava istina pripada Jastvu, vlastitosti koja je neponovljiva i jedinstvena, i jedino mogućna kao takva. I onda kada ga drugi zasjene, bace na koljena, kada onim što su stvorili, ili mogu da stvore, uvjere da su veliki, da su skoro dostigli nemoguće, da su veći od njega, neko/ nešto jedinstvenosti iz Ja prošaptava svoj neuvjerljivi, često učutkivani i prividno odbačeni, ali, ipak, tako utješni glas: da druge treba sažaljevati zato što su drugi, pa ma koliko moćni bili, ma koliko bili svjesni, jer im nedostaje jedino pravo Ja. Jedino koje istinski osjeća, shvata i živi. Moć i mogućnosti drugih to su, moć i mogućnosti, samo ako ih Ja vidi, samo ako ih Ja podupire, samo ako im pozajmi nešto od sebe da bi istinski oživjeli.

I kada su od Ja prividno moćniji, tek je Ja to za koje je njihova moć mogućna; Ja je život njihovih tijela, duh njihovog duha, sluh sluha. Ako oni imaju moć, Ja je ta moć, a oni su samo oni.

A šta tek treba reći za slučaj kada je Ja u igri ravnopravno, kada je ishod igre neizvjestan?

Drugi je kao drugi protivrječan; on je neposredno poricanje samog Ja, pa njega, drugog, treba ili uklopiti (u sebe), ili ukloniti (iz svijeta), a kada je književnost u pitanju – sa hartije, sa polica na kojim stanuju duhovi.

Razumije se, sve je ovo više nego uprošćena shema životnoga i uže književnoga ponašanja, koje je samo djelić stvarnosti, a što u cjelini te stvarnosti sasvim drugačije izgleda. Riječ je bila, dakako, o prostoru osjećanja i želja, nikako o prostoru stvarnog, jer kada bi se takva osjećanja i takve želje ostvarivale, došlo bi se do jednog nemogućeg, tek kao takvog istinski besmislenog svijeta.

Svi književni, i životni, snovi i osjećanja jedinstvenosti, snovi o sebi kao posljednjem i Jedinom, jednom Jedinom (ako su tako zaista opštjeludski i opšteživotni), snovi i osjećanja pomnoženi sa brojem ljudi, ispadaju sa drugoga stajališta, vidjelo se to već, ne – kako bi se moglo očekivati (jer bi bili *bellum omnium contra omnes*) – besmisleni jer su neostvarljivi, već smisleni baš zato što su neostvarljivi.

Gledište cjeline i gledište pojedinca i ovdje će biti prividno nesaglasni a, u stvari, suštinski saglasni. Kao da je nesumnjiva nekakva promisao koja je igru zamislila, koja je očito igra obilja i rasipanja, smislena samo sa gledišta svrhovitosti cjeline, a ne i njenih pojedinih dijelova. Biologija, borba za opstanak, pravo jačega, slike su i prilike toga stanja na čisto životnom planu. Ono što sa gledišta dijela, pojedinca u igri, izgleda nepravedno i besmisleno, sa gledišta cjeline samog života, više je nego pravedno i smisleno.

Jedna slika iz života pčelinjih društava više je nego poučna i primjenljiva na »igru« o kojoj govorimo. Trutova, matičnih mužjaka, rodi se i odraste više. Potreban je samo jedan; ostali su, na izgled, suvišak, jer je cijelo to mnoštvo nastalo samo zato da bi bio izabran najbolji. Trutovi se moraju međusobno boriti, jedan jedini biće i najjači ili, ako se baš dopuste i nekakve drugačije mogućnosti, kakav

je slučaj, nekad i najsrećniji. Trutovi se bore pred pravednim gledalištem i sudilištem radilica. Ako neki od njih, osjećajući da je slabiji, želi iz bitke izaći i ostati živ, radilice-sudije ga vraćaju u borbu: bojište mogu napustiti samo kao pobjednici ili leševi, nema mogućnosti uzmaka. Tako dok ne ostane sam najjači i posljednji. On je matičin mužjak i kralj društva.

Čitava ova skoro nevjerovatna priča izgleda odveć surovo i besmisleno. Ona to, zagleda li se u nju ovako izbliza, nesumnjivo i jeste. No, izmakne li se samo malo dalje i pogledaju li se tumačenja ovih pčelinjih »običaja«, koje daje nauka, pojaviće se smisao, bljesak ma koliko krvavog, za ponečiji ukus i neprihvatljivog smisla. Čitav ovaj krvavi gladijatorski cirkus koji ova radina stvorenjca izvode, i te kako je smisaon. Najjači i najzdraviji mužjak oplodiće maticu, pa će na svijet doći najživotnije potomstvo, sa najvećom mogućnošću da preživi. Da je neko od onih mladih i poraženih postao otac-kralj, prijetila bi vjerovatna smrt čitavom društvu.

»Basna« je, nesumnjivo, više nego poučna.

I život kao cjelina, ili život ljudskog društva kao dijela te cjeline, mogli bi imati neka svoja (ovom slična) bolesna ozdravljenja, prljava pročišćavanja. Ono što je u jednom dijelu života (pčelinjem društvu) lako uočljivo, u cjelini života to je sasvim malo ili nimalo. I zaista, povijest ljudskoga mišljenja zna za pomisao da bi i neki »besmislovi« ljudskog življenja sa bitnoga jednoga stajališta mogli biti smisaoni. Takva je i Hegelova ideja da je rat higijena svijeta, koja, ma koliko bogohulno izgledala savremenom čovjeku, ima nekih izgleda na tačnost i vjerovatnost. Na isti bi način imale smisla silne morije i bolesti koje su u novije vrijeme iz svijeta protjerali antibiotici. Medicina se već pita da li se ona, boreći se protiv bolesti, boreći se prividno za život, ne bori i protiv života, jer otklanja jedno od njegovih osnovnih načela – prirodni odбір. Na isti način mogla bi (opet, treba priznati, bogohulna ideja) »borba za mir«, koja se nesumnjivo vodi kao borba za život, biti, u stvari, borba protiv života, protiv njegove osnovne logike – preživljavanja najjačih.

Na cjelini života takve stvari se ne mogu, ili mogu veoma teško, sagledati. Čini se vjerovatnim da svjesno vođeni život nije i najsvrhovitijevodeni život, da je istini života i vjernosti životu mnogo bliži nagon nego svijest, ali, naravno, dužnost je svijesti da nagon shvati, da ga u nečem mijenja i pobjeđuje, a u ponečem, možda, oslobađa i podržava, mada nije nemoguće da je i svijest bolest života, kao što nije nelogična, vjerovatna koliko i mnoge druge nedokazive pretpostavke, stara filozofska tvrdnja da bi život mogao biti samo bolest materije.

Sigurno je da čovjek u svim sferama svog postojanja mora sklapati sporazume nagona i svijesti, čovječnog (svjesnog) i prirodnog, kao onog čime on ne vlada, nego što njime vlada. I književni život je, dakle, *bellum omnium contra omnes*, rat koji, naravno, nije doslovno krvav kako je to u basni o trutovima, mada mu je ta basna, u drugačijem vidu, krajnost koja stalno prijeti. I književni ratovi znaju za papirnatu smrti, mada književni porazi ne moraju biti konačni, jer su u književnom životu vaskrsnuća mogućna, pa i česta, iako su najčešće privremena.

U književnosti, baš kao i u borilačkim igrama, manje ima sapostojanja a više protivpostojanja; nije riječ o postojanju sa drugima, već protiv drugih, mada je očito da se može sa jednoga višega i nekad teško uočljivog stajališta govoriti i o protivpostojanju koje je i sapostojanje, sapostojanje kao protivpostojanje i baš zato što je protivpostojanje. Književnost je utakmica, beskrajno nadmetanje u kojem su svi učesnici vođeni homerskim pravilom – »uvijek odličan biti i najbolji između drugih«.

Cilj je piščev – poraziti i otkloniti druge, mada, najčešće, jedino što pisac može postići jeste da postoji pored drugih, da učestvuje u zgradi književnosti kao jedan njen dio. Koliki će taj dio biti, zavisi opet od snage samog pisca. Kao što se drveće, podlegne li se opet zavodljivom poređenju sa živim svijetom, rastući bori za sunce i vazduh, tako se i pisac bori za mjesto u šumi književnosti. Istina, sa mnogih stajališta ta borba je uzaludna, iako ne i nepotrebna. Pisac i djela protiv kojih se on bori samo su prividno smetnja njegovom djelu, a u stvari su njegova dopuna, druga ili treća strana bez kojih ni njegovo djelo ne bi bilo ono što jeste.

I književnosti bi, što ne bi trebalo da bude iznenađenje, mogla biti slika i prilika cjeline života i postojanja, pa ovdje još jednom, i nimalo slučajno, iskrsava Aristotelovo određenje pjesništva kao podražavanja, jer bi pjesništvo bilo ne samo aristotelovski odraz, odnosno »podraz« stvarnog života i svijeta, već bi i samo, netraženo i nesvjesno, bilo slika i prilika tog života i svijeta, onako kako je dio skoro nužno slika cjeline, budući da je tom cjelinom određen. Ovakvo viđenje pjesništva ujedno je i neka vrsta vrijednosno negativnog suda o njegovim najvišim pregnućima, jer je pjesništvo htjelo biti nadvijest, prevazilaženje, iskok, a ovakvim se određenjem ono srozava do istog, do nepomičnosti.

Pjesništvo je višem stremilo, pa i stizalo višem, ali su korijeni najčešće ostajali isti i u istom, na šta je vrlo uvjerljivo ukazala i psihoanaliza. U svijetlu psihoanalize kao da postaje nesumnjivo da iste pobude, pa i iste ciljeve, imaju i bokser i pjesnik. Različita su samo sredstva, a srećna je okolnost za čovjeka (naravno, i za pjesništvo)

što i sredstva mogu da postanu ciljevi, što prividno bar može da bude takô i što ta prividnost može da bude bitnija od onog skrivenog i stvarnog.

Htjevi biti nešto više i drugo, i bježavši pomalo od osnovnog i prvog, pjesništvo doslovno u njega upada. Na sreću, čitavo to kretanje ipak nije slijepi krug, odnosno prividno kretanje. Bjekstvo je uspjelo i neuspjelo; bjegunac edipovski upada u grijeh od kojega beži, ali i pri bjekstvu čini nešto što taj »grijeh« bar dijelom prevazilazi i opravdava – tvori pjesmu koja, ako i nije spasenje, jeste jadicovka što spasa nema. Sve i ako pjesništvo (sagledamo li ga još jednom u svijetlu psihoanalitičkog raskrivanja njegovih korijena, uzroka i htijenja) nije ništa bitno drugo (od ostalog života) već isto, postoji nešto (po psihoanalizi manje bitno, odnosno za nju manje zanimljivo) po čemu je ono uspjeh, ma koliko malen i bolan, u čovjekovom samonadranju. Ako Edip bježeći od sudbine usput i ispuni njene naloge, to još ne znači da je njegovo bjekstvo potpuno besmisleno.

Ako su i uzrok i cilj čovjeku dosuđeni, ako je on, beznađežni, njima određen, ostaju još sredstva koja su nekakav, ma koliko neznan, prostor stvarne ili prividne slobode, zbog kojega on svoje ime može da piše velikim slovom.

Uostalom, psihoanalitičkom razobličavanju pjesništva, odnosno umjetnosti uopšte (razobličavanju kakvo smo i sami pokušali izvesti u ovom ogledu), Gaston Bašlar je stavio nezaobilaznu primjedbu, rekavši da psihoanaliza objašnjava cvijet đubretom, što je primjedba koju i jeste i nije moguće ukloniti. Ukoliko psihoanalitičko viđenje pjesništva hoće da bude jedino i dokrajno, ukoliko hoće da bude potpuno osvjetljenje umjetničkog djela i umjetničkog čina, onda Bašlarova primjedba pogađa pravo u središte stvari. Takvih je psihoanalitičara bilo, naročito među Frojdivim sledbenicima, koji su odveć kruto slijedili Frojdovo učenje, dok je sam Frojd, zna se, tvrdio da psihoanaliza nema ključ za pitanje umjetničke vrijednosti, dakle za bit estetskog uopšte, već jedino što je ona činila i mogla da čini, to je da rasvijetli uzroke i ciljeve umjetnosti, dakle nešto što prethodi umjetnosti i što joj slijedi.

Naravno, to nije i jedino stajalište sa kojega je umjetnost moguće sagledavati, a samo u slučaju kada je jedino, imamo bašlarovsku jednačinu đubreta i cvijeta.

Istraživanje i promišljanje uzroka i ciljeva, čak i onda kada to nijesu najvažniji vidovi umjetničkog pregnuća, više su nego značajni, ne samo po sebi nego i zato što nezaobilaznim svijetlom obasjavaju umjetninu u onom uskom prostoru gdje je ona samo ona sama, ne i đubre iz kojega je nikla.

I čitava ova priča o neprijateljstvu pisaca, o književnom životu kao borbi, otvorenoj ili prikrivenoj, nije drugo do daljnje izvođenje iz te dobro znane psihoanalitičke »priče« o umjetnosti i umjetnicima.

